

ЕВОЛЮЦІЯ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ

THE EVOLUTION OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL JUSTICE

Кансберг-Сандул О.К., к.ю.н.,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті визначається, що система міжнародного правосуддя є важливим та необхідним компонентом функціонування сучасної міжнародно-правової системи та забезпечення міжнародного правопорядку й законності. Його існування є передумовою забезпечення основних принципів міжнародного права, реалізації норм міжнародного права в процесі застосування міжнародними судами та трибуналами системи імплементації міжнародного права як основу міжнародної інституційної.

Дослідження системи міжнародних судових органів дає можливість визначити основні тенденції розвитку міжнародного правосуддя, аналізувати позиції учасників міжнародного судочинства та їх вплив на міжнародне право і на міжнародне правосуддя, аналізувати та інтерпретувати рішення міжнародних судових установ, застосовувати сучасні концепції міжнародного права для тлумачень рішень, пояснювати вплив рішень міжнародних судових установ на міжнародні відносини, узагальнювати принципи побудови та розвитку системи міжнародного правосуддя.

Отже, аналіз основ правового регулювання процесуальних відносин, пов'язаних із міжнародним судочинством, визначення процесуального положення їх учасників, виявлення особливостей і тенденцій розвитку міжнародних судів може сприяти доктринальному вирішенню питання про можливість виділення міжнародного процесуального права як самостійної галузі міжнародного права. Визначено, що нині є ефективні засоби вирішення міжнародних спорів, а саме судові засоби розв'язання міжнародних спорів, прикладом реалізації яких є діяльність універсальних (Постійна палата міжнародного правосуддя Ліги Націй (попередник МС ООН), Міжнародний суд ООН (МС ООН), Міжнародний трибунал з морського права) і регіональних (Суд Європейського Союзу, Карибський суд, Центральноамериканський суд та ін.) судів, а також міжнародних арбітражів (постійних та тимчасових).

Під час дослідження встановлено, що міжнародні спори вирішуються на основі суверенної рівності держав за умов дотримання принципу вільного вибору засобів мирного вирішення міжнародних спорів відповідно до зобов'язань за ст. 33 Статутом ООН та принципами справедливості й міжнародного права.

У статті визначається, що принцип мирного вирішення міжнародних спорів знайшов своє закріплення в Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р., Манільської декларації про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р., Декларації про запобігання та усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру й безпеці, про роль ООН у цій галузі 1988 р., а також на регіональному рівні в Європейській конвенції про мирне врегулювання спорів 1957 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р.

Ключові слова: принцип мирного вирішення спорів, судові засоби, дипломатичні засоби, система міжнародного правосуддя, Міжнародний суд ООН.

The article defines that the system of international justice is an important and necessary component of the functioning of the modern international legal system and ensuring international law and order. Its existence is a prerequisite for ensuring the basic principles of international law, the implementation of international law in the process of their application by international courts and tribunals, the basis of the international institutional system of implementation of international law.

The study of the international judicial system provides an opportunity to identify major trends in international justice, analyze the positions of participants in international justice and their impact on international law and international justice, in particular, analyze and interpret decisions of international courts, apply modern concepts of international law to interpret decisions, explain the impact of decisions of international judicial institutions on international relations, to generalize the principles of construction and development of the international justice system.

Thus, the analysis of the basics of legal regulation of procedural relations related to international justice, determining the procedural status of their participants, identifying features and trends in international courts can contribute to a doctrinal solution to the possibility of distinguishing international procedural law as an independent branch of international law. It is determined that today there are effective means of resolving international disputes, namely judicial means of resolving international disputes, examples of which are universal (Permanent Chamber of International Justice of the League of Nations (predecessor to the UN Security Council)), tribunal on the law of the sea) and regional courts (Court of Justice of the European Union, Caribbean Court, Central American Court, etc.), as well as international arbitration (permanent and temporary).

During the study it was established that international disputes are resolved on the basis of sovereign equality of states, in compliance with the principle of free choice of means of peaceful settlement of international disputes, in accordance with the obligations under Art. 33 UN Charter and the principles of justice and international law.

The principle of peaceful settlement of international disputes is enshrined in the UN Charter of 1945, the Declaration of Principles of International Law on Friendly Relations and Cooperation between States under the United Nations Charter of 1970, the Manila Declaration on the Peaceful Settlement of International Disputes of 1982, The Declaration on the Prevention and Elimination of Disputes and Situations That May Endanger International Peace and Security, and on the Role of the United Nations in this Field in 1988, as well as at the regional level in the 1957 European Convention on the Peaceful Settlement of Disputes, CSCE Final Act 1975 p.

Key words: principle of peaceful settlement of disputes, judicial means, diplomatic means, system of international justice, International Court of Justice.

Міжнародні судові та квазісудові органи впливають на розвиток міжнародного права через інтерпретаційну діяльність. Рішення міжнародних судів сприяють формальному закріпленню правових норм та визнанню міжнародних звичаїв як джерела права. Різні бачення окремими міжнародними судовими інституціями певних правил та норм міжнародного права породжує відмінність тлумачення таких норм в умовах різних міжнародно-правових режимів [1, с. 58].

Окремі аспекти проблеми відповідальності держави за поведінку державних органів розглядалися в працях

вітчизняних і зарубіжних фахівців із міжнародного права (К. Ващенко, А. Андрейків, О. Висоцький, В. Ченцов, В. Тертишник, Г. Цірат). В українській науці міжнародного права є багато праць щодо дослідження історії створення та розвитку системи міжнародних судових органів, а також щодо особливостей юрисдикції. Проте питанню визначення етапів розвитку та особливості формування міжнародних судових органів не приділено належної уваги.

Мета статті – визначити сучасні досягнення національного, міжнародного (публічного та приватного) і порівняльного права, виявити в подіях і фактах міжна-

родного життя тенденції та закономірності, сформулювати їх та визначити пов'язані з ними майбутні можливості й ризики для України.

Історичний досвід показує, що звернення до мирних способів вирішення міжнародного спору є єдиноможливим і логічним способом урегулювання суперечок. Одним із перших міжнародних договорів, який заклав основи міжнародного правосуддя, був договір Джея 1794 р. (між США і Великобританією). Згідно з договором створено три змішані комісії із судовими функціями [10].

Періодизація створення системи міжнародного правосуддя:

1-й етап – до створення Постійної палати третейського Суду 1899 року (Договір Джея 1794 р.);

2-й етап – створення Постійної палати третейського Суду 1899 року та Постійної Палати Міжнародного правосуддя 1920 р.;

3-й етап – після 1945 року, епоха права ООН;

4-й етап – Нюрнберзький та Токійський трибунали;

5-й етап – створення Міжнародного трибуналу з морського права, Міжнародного кримінального суду, Центру вирішення інвестиційних спорів, Органу вирішення спорів СОТ.

Міжнародні спори вирішуються на основі суверенної рівності держав за умов дотримання принципу вільного вибору засобів мирного вирішення міжнародних спорів відповідно до зобов'язань за ст. 33 Статуту ООН та принципами справедливості й міжнародного права [7].

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів знайшов своє закріплення в Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р., Манільської декларації про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р., Декларації про запобігання та усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру й безпеці, про роль ООН у цій галузі 1988 р., а також на регіональному рівні в Європейській конвенції про мирне врегулювання спорів 1957 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р. [6].

Статут ООН розподіляє спори на дві категорії: 1) особливо небезпечні, продовження яких може загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки (ст. 34); 2) будь-які інші спори (п. 1 ст. 33, п. 1 ст. 35, п. 1 ст. 36).

Для кваліфікації конфлікту в Статуті ООН також використовується термін «ситуація», що може призвести до непорозуміння між державами, викликати спір між ними, загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки. Ситуація виникає тоді, коли зіткнення інтересів держав не супроводжується взаємними претензіями, хоч і породжує непорозуміння між ними. Отже, поняття «ситуація» є ширшим за «спір» [5].

У статті 34 Статуту ООН встановлюється, що «Рада Безпеки уповноважується розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, що може призвести до міжнародних непорозуміння або викликати спір, для визначення того, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки».

Статут ООН також класифікує такі види спорів: «спір, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки» (ст. 33), «міжнародний спір» (п. 3 ст. 2); «будь-який спір», який може і не становити прямої загрози підтримці міжнародного миру (ст. 38); «місцеві спори» (п. 2 і 3 ст. 52); «спори юридичного характеру» (п. 3 ст. 36) [4].

Також міжнародні спори можна кваліфікувати за предметом спору з економічних, територіальних, дипломатичних питань тощо; за кількістю суб'єктів (двосторонні та багатосторонні) [11].

Засоби вирішення міжнародних спорів поділяють на погоджувальні засоби, судові засоби та засоби, що використовують у межах міжнародних організацій.

Відповідно до п. 1 ст. 33 Статуту ООН «сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні намагатися вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором». Вирішуючи міжнародні спори, суб'єкти міжнародного права дуже часто використовують послуги та консультації.

Міжнародні спори також можуть вирішуватися в межах міжнародних організацій. Згідно зі ст. 34 Статуту ООН РБ ООН уповноважена розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію з метою визначення характеру [2].

Судовими засобами розв'язання міжнародних спорів є діяльність універсальних (Постійна палата міжнародного правосуддя Ліги Націй (попередник МС ООН), Міжнародний суд ООН (МС ООН), Міжнародний трибунал із морського права) і регіональних (Суд Європейського Союзу, Карибський суд, Центральноамериканський суд та ін.) судів, а також міжнародних арбітражів (постійних та тимчасових) [1].

Постійна палата міжнародного правосуддя Ліги Націй була першим міжнародним судовим органом в історії мирного вирішення спорів, заснованим у 1920 р. Держави могли звернутися до Палати в односторонньому порядку і залучити до розгляду іншу державу без згоди між сторонами про передання справи на розгляд Палати. Держави письмово мали визнавати обов'язкову юрисдикцію Палати. Палата мала компетенцію давати консультативні висновки з питань, які їй були передані Радою або Асамблеєю Ліги Націй. У період із 1922 р. до 1940 р. Палата винесла 32 рішення за міждержавними спорами і 27-ма консультативними висновками. Палата припинила своє існування в 1946 р. правонаступником Палати є МС ООН – основний судовий орган міжнародного співтовариства, заснований у 1945 р. Відповідно до ст. 92 Статуту ООН МС ООН є «головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй». Статут МС ООН засновано на Статуті Постійної палати міжнародного правосуддя Ліги Націй [3].

Учасниками Статуту МС ООН є всі держави-члени ООН. Кожен член ООН зобов'язується виконати рішення МС ООН у тій справі, в якій він є стороною (ст. 94 Статуту ООН). За певних обставин РБ ООН може дати рекомендації або вжити заходів для приведення рішення МС ООН у виконання (ст. 94 Статуту ООН).

МС ООН складається з 15 суддів. Відповідно до ст. 36 Статуту ООН спори юридичного характеру повинні, як правило, передаватися сторонами до МС ООН. Органи ООН та її спеціалізовані установи можуть звертатися з клопотанням про консультативні висновки МС ООН із юридичних питань, що виникають у зв'язку з їх діяльністю. Отже, МС ООН створено для вирішення відповідно до міжнародного права спорів, переданих йому на розгляд державами, та для винесення консультативних висновків із юридичних питань, запитуваних належним чином органами ООН та її спеціалізованими установами [8].

Процедура розгляду справи МС ООН встановлюється Статутом МС ООН і Регламентом Суду, затвердженим відповідно до Статуту в 1978 р. (остання поправка набула чинності 29 вересня 2005 р.) [9].

Міжнародний арбітраж – засіб мирного врегулювання спорів, який полягає в добровільно вираженій згоді сторін передати свій спір на розгляд третій стороні, рішення якої буде обов'язковим для сторін спору. Є такі два види арбітражних органів, як постійний арбітраж і тимчасовий (арбітраж ad hoc), який створюється сторонами задля вирішення конкретного спору.

Є такі два види юрисдикції постійних міжнародних арбітражів, як факультативний (необхідна згода всіх сторін спору) і обов'язковий (достатньо вимоги однієї зі сторін спору). Основними способами передання справи

на міжнародний арбітражний розгляд є спеціальна угода (компроміс), спеціальне положення (арбітражне застереження) в міжнародних договорах, загальні арбітражні договори.

Під час створення арбітражу ad hoc укладається спеціальна угода, яка містить опис предмета спору, склад арбітражу, його компетенцію, принципи і процедуру арбітражного розгляду, а також положення про визнання сторонами спору обов'язковості арбітражного рішення.

Використання міжнародного арбітражу (як засобу мирного вирішення міжнародного спору) передбачено Конвенціями про мирне розв'язання міжнародних зіткнень 1899 р. та 1907 р. На основі Конвенції 1899 р. засновано Постійну палату третейського суду в Гаазі. Палата розглядає будь-які спори між державами та міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами. Наразі Палата розглядає три міждержавних провадження, 106 справ між інвесторами та державами, 52 справи за контрактами з державним або іншим державним органом, 2 інші спори.

Нині міжнародне правосуддя здійснюється через такі судові установи, як Міжнародний Суд ООН; Міжнародний третейський суд (формується за конкретними справами і виконує судові функції у зв'язку зі специфікою ситуації і напрямом справи); Міжнародний трибунал із морського права (обирається в складі 21 Судді зі списку, який подають країни (по 2 кандидатури кожна); стороною в спорі можуть бути держави, міжнародні організації, фізичні і юридичні особи); Суд Європейського Союзу (заснований на основі договорів про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (18 квітня 1951 р.); Європейського економічного товариства і Європейського товариства з атомної енергії (від 25 березня 1957 р.); Європейський Суд із прав людини (діє в межах Ради Європи на основі Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., створений у 1959 р., з 1 листопада 1998 р.

діє на постійній основі); Міжамериканський Суд із прав людини (створений на основі Американської конвенції прав людини 1969 р.); Африканський суд із прав людини та народів (створений на основі Африканської конвенції з прав людини та народів 1981 р.); Економічний Суд Співдружності Незалежних Держав (діє на основі Угоди про заходи щодо забезпечення поліпшення розрахунків міжгосподарськими організаціями країн-учасниць СНД від 15 травня 1992 р., Угоди про статус Економічного Суду СНД від 6 липня 1992 р.; Статуту СНД від 22 січня 1993 р. (ст. 32), Положення і Регламенту Суду, 1994 р.); Міжнародний трибунал щодо Руанди (створений у 1994 р. відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН – 2015 р.); Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (створений відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. у 2010 р.); Міжнародний кримінальний суд (створений на підставі Римського Статуту 1998 р.); Орган із вирішення спорів Світової організації торгівлі (створений на підставі Домовленості про правила і процедури вирішення спорів, яка є додатком 2 до Угоди про заснування СОТ 1994 року); арбітражного, третейського характеру.

Таким чином, можна дійти висновку, що дослідження основ правового регулювання процесуальних відносин, пов'язаних із міжнародним судочинством, визначення процесуального положення їх учасників, виявлення особливостей і тенденцій розвитку міжнародних судів може сприяти доктринальному вирішенню питання про можливість виокремлення міжнародного процесуального права як самостійної галузі міжнародного права. Значення діяльності міжнародних судів дає змогу використовувати історичні прецеденти, а також формувати теоретичні знання з міжнародного права, визначати міжнародно-правову ситуацію, а також використовувати різні судові рішення, мирні засоби для вирішення міжнародних спорів, дає змогу налагодити міжнародні відносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейків А.І. Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2018. 22 с.
2. Бойко І.С. Міжнародне прецедентне право: теорія та практика (Рішення Міжнародного Суду ООН щодо морських територіальних спорів). *Право і суспільство*. № 6. 2017. С. 199–204.
3. Ващенко К.Г. Характерні особливості міжнародного комерційного арбітражу як інституту. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 170–174.
4. Кононенко В.П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.
5. Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Прогнозування використання засобів міжнародної ад'юдикації в якості інструментів захисту національних інтересів України. *Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал*. 2014. № 4. С. 27–33
6. Литвиненко В.М. Рішення міжнародних судів як джерела міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2021. С. 306–309.
7. Міжнародне правосуддя : навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Фенікс. 2020. 96 с.
8. Регламент Международного суда ООН. URL: <http://www.un.org/ru/ictj/rules.shtml>
9. Статут ООН. URL: <http://www.un.org/ru/documents/charter/>
10. Святун О.В. Практика Міжнародного Суду ООН у сфері консульського захисту на прикладі. *Сучасна система міжнародного права*. С. 203–205. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
11. Цірат Г.А. Міжнародний комерційний арбітраж : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2019. 410 с. Ченцов В.В., Тертишник В.М. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя : підручник. 2021. Видавництво «Алерта». 276 с.